

❧ IN HET WINTERPALEIS ❧

❧ EVA STACHNIAK ❧

In het winterpaleis

Een roman over Catharina de Grote

Vertaald door

Catalien en Willem van Paassen

Uitgeverij De Arbeiderspers

Utrecht · Amsterdam · Antwerpen

Het verhaal dat in *In het winterpaleis* wordt verteld is historische fictie. Afgezien van de beroemde bestaande mensen, gebeurtenissen en plaatsen die in het verhaal voorkomen, zijn alle namen, personages, plaatsen en voorvallen het product van de verbeelding van de auteur of zijn deze fictief gebruikt. Elke gelijkenis met huidige gebeurtenissen of plaatsen, of met levende mensen, berust geheel op toeval.

Copyright © 2011 Eva Stachniak
Copyright Nederlandse vertaling © 2012
Catalien en Willem van Paassen /
bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Utrecht
Oorspronkelijke titel: *Winter palace*.
A novel of Catherine the Great
Uitgave: Bantam Books, New York

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Franz Lisztplantsoen 200, 3533 JG Utrecht. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Franz Lisztplantsoen 200, 3533 JG Utrecht.*

Omslagontwerp: Studio Barbara
Omslagfoto: Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 295 8624 5 / NUR 302

www.arbeiderspers.nl

Voor Szymon en Chizuko

Sint-Petersburg, 17 oktober 1756

*Drie mensen, die nooit haar kamer verlaten en het niet van
elkaar weten, houden me op de hoogte van wat er gebeurt,
en zullen het me zeker vertellen wanneer het grote moment
is aangebroken.*

– Uit de brief van de grootvorstin van alle Ruslanden
(de latere Catharina de Grote) aan sir Hanbury-Williams,
de Britse ambassadeur aan het hof van keizerin Elisabeth

De spionnen over wie dit gaat, zijn ofwel zij die worden ontmaskerd ofwel zij die zichzelf bekendmaken. De eersten zijn zo dom geweest een spoor van woorden achter te laten, de tweeden hebben zo hun eigen redenen.

Misschien willen ze biechten omdat hun niets dan de schrale herinnering aan hun eigen gewichtigheid rest.

Of misschien willen ze een waarschuwing geven.

Ik was een ‘tong’, een *gazette*. De drager van ‘de waarheid van het gefluister’. Ik wist van uitgeholde boeken, koffers met dubbele bodems en de kronkelingen van geheime gangen. Ik wist hoe ik de geheime laatjes in je secretaire kon openmaken, hoe ik je verzegelde brief kon openen zonder dat je zag dat er iemand aan had gezeten. Als ik in je kamer was geweest, zorgde ik dat de haar over het slot nog net zo zat zoals je hem had vastgeknoopt. Wanneer jij vertrouwde op de stilte van de nacht, luisterde ik je geheimen af.

Ik zag rode oortjes en bloesjes op wangen. Kleine papiertjes die in de hoorn van een muzikant werden gestopt. Handen die al te gretig in een zak gleden. Te veel gehaaste bezoeken van een edelsmid of een naaister. Ik wist van leren rokken onder kostuums, die urinedruppels opvingen, van dienstmeisjes die bloederige lappen in de tuin begroeven, van een angstig happen naar lucht dat de dood niet kon afschrikken.

Ik kon de angst niet ruiken, maar ik kon wel de signalen die hij uitzond zien. Een versnellende hartenklop, opensperrende ogen, handen die gaan trillen, wangen die asgrauw wegtrekken. Woor-

den worden kortaf, stiltten te lang. Ik zag hem groeien in kamers waar elk gefluister verdacht was, waar elk gebaar, of het uitblijven ervan, werd opgemerkt en opgeslagen voor later gebruik. Ik weet wat angst met je hart kan doen.

I743 – I744

Ik had haar kunnen waarschuwen toen ze aankwam in Rusland, die onbeduidende Duitse prinses uit Zerbst, een stadje amper groter dan de Zomertuin van Sint-Petersburg, dat tere meisje dat Catharina zou worden.

Dit hof is een nieuwe wereld voor je, had ik haar kunnen zeggen, glibberig terrein. Laat je niet inpakken door tedere blikken en vleierende woorden, beloften van praal en triomf. Dit is de plaats waar de hoop wegteert en sterft. De plaats waar dromen in as veranderen.

Ze heeft je al betoverd, onze keizerin. Met haar eenvoud, de zachte aanraking van haar hand, de tranen die ze wegpinkte toen zij jou voor het eerst zag. Met de levendigheid van haar woorden en gebaren, haar broertje dood aan etiquette. ‘Wat is keizerin Elisabeth Petrovna aardig en oprecht,’ heb je gezegd. Ook anderen zeiden dat. Heel veel anderen. Maar oprechtheid kan een masker zijn, een vermomming, iets wat haar voorganger veel te laat heeft ontdekt.

Drie jaar geleden was onze betoverende keizerin nog maar een ongehuwde prinses aan het hof van Ivan VI, de babykeizer, en zijn moeder-regentes. Er was een verloofde bezweken aan de pokken, andere gegadigden waren door politieke intriges buitenspel gezet, tot iedereen dacht dat de jongste dochter van Peter de Grote op haar tweeëndertigste en ongetrouwd haar kans op de troon had gemist. Ze vonden Elisabeth Petrovna toen allemaal luchthartig en grillig, verstrikt in haar ingewikkelde danspassen en de snit van haar galajaponnen; slechts een enkeling hield zijn ogen goed open en gokte op de kracht van haar vaders bloed.

De Fransen noemden haar 'Elisabeth de barmhartige'. Want de dag voordat ze de Russische troon van Ivan IV stal, had ze op de icoon van Sint-Nicolaas de Wonderdoener gezworen dat er onder haar bewind niemand zou worden geëxecuteerd. Op de dag van de coup hield ze zich aan haar woord en weerhield ze de paleiswacht ervan Ivans kinderkeeltje door te snijden. Ze plukte de blèrende babykeizer uit zijn wiegje en kuste zijn roze wangetjes voor ze hem teruggaf aan zijn moeder en hen beiden naar de gevangenis stuurde, waar zij voortaan zouden verblijven.

Ze hoort ons graag herhalen dat er sinds de dag dat zij de macht greep, niet één hoofd is afgehakt, maar verbiedt ons alle afgesneden tongen en oren te noemen. Of de ruggen die door de knoet aan vlezige rafels zijn gereten. Of de gevangenen die aan een plank genageld in een ijskoude rivier werden gegooid. Ook de barmhartigheid weet hoe zij moet misleiden.

Ik had de knappe nieuwkomer uit Zerbst hier aan het Russische hof kunnen waarschuwen dat het leven een spel is en dat elke deelnemer vals speelt. We houden elkaar allemaal in de gaten.

Er is in dit paleis niet één ruimte waar je echt alleen kunt zijn. Achter deze wanden zijn gangen, een heel labyrint aan gangen. Geheime gangen bieden degenen die ze kennen toegang waar die niet wordt vermoed. Panelen gaan open, boekenkasten bewegen, geluid reist door verborgen buizen. Elk woord dat je zegt, kan worden herhaald en tegen je worden gebruikt. Elke vriend die jij vertrouwt, kan jou verraden.

Je koffers zullen worden doorzocht. Dubbele bodems en uitgeholde boeken zullen hun geheimen niet lang kunnen bewaren. Je brieven zullen worden gekopieerd voor ze worden verzonden. Wanneer je bediende klaagt dat er ondergoed van je ontbreekt, komt dat wellicht doordat je geur onder een kurk in een flesje wordt bewaard voor wanneer er een hond op pad wordt gestuurd om je op te sporen.

Hou je handen in je zak. Maak je de kunst van de misleiding eigen. Als jou iets wordt gevraagd, al is het maar schertsend of terloops, heb je amper tijd om je gedachten te verbergen, om je ziel op te splitsen en te verbergen wat je voor jezelf wilt houden.

De ogen en oren van een ondervrager zijn niet te evenaren.

Luister naar me.

Ik weet het.

Degene die je niet verdenkt is de gevaarlijkste spion van allemaal.

Vanaf het moment dat keizerin Elisabeth de Russische troon had gegrepen, had ze geen geheim gemaakt van haar voorne-
men om alleen te heersen, zonder een keizerlijke echtgenoot. Aangezien ze geen kinderen had die haar konden opvolgen, had ze de verweesde zoon van haar zuster laten komen, Karl Peter Ulrich, hertog van Holstein. Toen hij bij haar werd gebracht, slungelig en broodmager, de ogen bloeddorlopen na de lange reis, drukte zij hem aan haar zwoegende boezem. 'Het bloed van de Romanovs,' verklaarde ze, terwijl hij verstijfde in haar armen. 'De kleinzoon van Peter de Grote.' Ze zag toe op zijn bekering tot het orthodoxe geloof, gaf hem de nieuwe naam Peter Fjodorovitsj en maakte hem kroonprins. Hij was veertien jaar oud. Ze vroeg hem niet of hij bij haar wilde komen wonen. Ze vroeg hem niet of hij ooit over Rusland zou willen heersen. En nu, meteen na zijn vijftiende verjaardag, vroeg ze hem niet of hij een bruid wilde.

Prinses Sophie Friederike Auguste von Anhalt-Zerbst. Haar portret arriveerde als eerste, en ik herinner me het grote moment dat het werd onthuld. Dit soort portretten is niet bedoeld om te lijken, maar om te verleiden.

'Zij?' hoorde ik kanselier Bestoezjev zeggen, toen de keizerin Sophie voor het eerst noemde. 'Maar waarom?' De kanselier sprak over het belang van sterke banden en het indekken van een gok. Europa had behoefte aan een zorgvuldig machtssevenwicht, waarschuwde hij. De Pruisen waren toch al te sterk aan het worden. 'Uwe Hoogheid zou eens aan een Saksische prinses moeten denken.'

De keizerin onderdrukte een geeuw.

'Ik heb nog niets besloten,' zei ze tegen hem. Haar neef zat aan haar voeten; zijn lange vingers draaiden aan de turkooizen ring, alsof hij een schroef vastdraaide.

In de weken daarop hoorde ik hoe Sophies vader een prins van uitzonderlijke achterlijkheid werd genoemd, een Pruisische prins die geen enkele greep had op zijn onbezonnen vrouw, voor wie het armoedige hof van Brunswijk de maat van alle grandeur was geworden. De Anhalt-Zerbsts hadden goede connecties, maar waren arm en bedelden schaamteloos om de aandacht van keizerin Elisabeth, die ze erop wezen dat ze bijna met een van hen was getrouwd, de zwakke link met Rusland die hun enige hoop op het verwerven van enig aanzien was.

Toen een lakei het roodfluwelen gordijntje opzijschoof, zagen we het portret van een slank en elegant figuurtje dat bij de schoorsteenmantel stond, een meisje van veertien dat bij haar lessen was weggeroepen. We zagen het bleekgroene lijfje van haar japon, de op haar buik gevouwen sierlijke handjes. Wat de geruchten die we hadden gehoord ook mochten beweren, prinses Sophie was geen mankepoot. Haar wervelkolom was niet vervormd door een kinderziekte. Er ging iets van lichtheid van haar uit; ze leek ieder moment in een vrolijke dans te kunnen losbarsten. Haar kin was spits, haar lippen klein maar welgevormd. Niet echt knap, maar fris en speels, als een jong poesje dat kijkt naar een afrollend bolletje garen. De schilder had er wel voor gezorgd dat we de delicate blankheid van haar huid niet zouden missen, noch de zachtheid van haar ogen waarin de blauwe vlekken van haar irissen zo'n scherp contrast met haar ravenzwarte haar vormden. Ook haar vurige wens om te behagen kon ons onmogelijk ontgaan.

De kamer vulde zich met gemompel, aarzelend en vaag. Woorden van hovelingen werden gemummeld, half ingeslikt, zodat er nog altijd lof in te ontwaren was en er van hoon een verhuld compliment werd gemaakt. De kunst van de misleiding, dacht ik, de oogvlekken op een vlindervleugel die trillen voor een reddend moment. Sprinkhanen die met het seizoen van kleur veranderen om bij het vallende blad te passen.

De edele dames en heren van het hof stonden nog steeds naar het portret te kijken, maar ik wist dat er iets veel belangrijkers te zien was. Het gezicht van de keizerin bij haar eerste beoordeling van de kindprinses die, als zij het zou willen, de bruid van haar

neef zou worden. Het gezicht dat ik had leren lezen.

Er was een zucht, een licht trekje van Elisabeth Petrovna's onderlip. Een moment van overpeinzing, hetzelfde dat over haar kwam voor het gebed. Een traan die langzaam over haar met rouge bedekte wang biggelt.

Mijn ogen richtten zich weer op het portret en ik wist wat de keizerin had opgemerkt. In de geschilderde gelaatstrekken was een lichte maar onmiskenbare hint van mannelijkheid te zien, een verre echo van een ander, ouder gezicht. De verloofde die al zo lang dood was. Een herinnering die bleef en haar nog altijd tot tranen bewoog.

‘Heb genade, Heer...’

Toen ik de keizerin van alle Ruslanden het gebed voor de overleden zielen hoorde fluisteren, wist ik dat de Anhalt-Zerbsts hun eerste triomf hadden geboekt.

Het koor van stemmen zwol aan, nog altijd weifelend, onzeker. Geen enkele hoveling wilde de toorn van Elisabeth riskeren. Ze hadden net zoals ik gezien hoe er objecten naar wie er maar in haar buurt stond werden gesmeten, hoe haar poederdoos in een wolk van wit stof explodeerde, hoe een zilveren beeldje van Amor en Psyche een rafelige deuk in de vloer maakte. Ze hadden net als ik het trillende stompje gezien in een mond waar de tong uit was gesneden.

‘Haar japon is groen,’ zei grootvorst Peter. In het Duits rekte hij de klinkers op een bijna muzikale manier. Alleen in het Russisch klonk hij lomp en nors.

Alle ogen draaiden zijn kant op.

De vorst was zelf gekleed in een groen fluwelen pak, met goud geborduurd. Zijn gezicht was destijds getekend door de pokken. Het was mager en bleek maar niet onaangenaam. Ik had hem de vorige dag naar zijn hand zien staren en elke vinger zien bestuderen alsof die een mysterie bevatte dat het overpeinzen waard was.

‘Wat vind je ervan, Peter?’ vroeg Elisabeth aan de grootvorst. Ik keek hoe ze over de mouw van haar jurk streek, een japon van bordeauxrood brokaat, en speelde met de parels die hem versierden. ‘Lijkt ze een beetje op dit schilderij, Peter?’

‘Het lijkt heel goed,’ zei de grootvorst. ‘Zo herinner ik me mijn nichtje Sophie.’

‘Je áchternichtje Sophie, Peter.’

‘Mijn achternichtje Sophie,’ beaamde hij. ‘Ze is geen mankepoot.’

‘Wie zei dat ze een mankepoot was?’

‘Dat weet ik niet meer.’

‘Wie heeft je verteld dat ze een mankepoot was, Peter?’

‘Ik weet het niet meer. Mijn moor heeft het gehoord. Maar het is niet waar. Sophie is heel sterk. In Eutin liep ze me er telkens uit als we een wedstrijdje hielden in de tuin.’

‘Zulk vertoon van vitaliteit is misschien niet zo’n goed teken, Hoogheid,’ merkte kanselier Bestoezjev op.

Ik keek naar hem. Naar de grijze, gepoederde krullen van zijn pruik, de borstelige wenkbrauwen, de zachte lijnen van zijn gladde gezicht. Ik zag dat zijn fluwelen jasje nieuw was, met een strakke snit, het stond hem goed. Het had de kleur van geronnen bloed. Op zijn borst was een miniatuurportret van de keizerin gespeld. Ik had de kanselier meer dan eens rond de dageraad de slaapkamer van de keizerin uit zien komen, met gekreukelde kleren, losse knopen en opflakkerende sintels in zijn zwarte ogen.

Een gladde aal? Een sluwe vos?

Was hem ontgaan wat ik zojuist had gezien? Hoopte hij nog altijd dat de keizerin niet haar zinnen op Sophie had gezet?

‘Waarom niet, beste graaf?’ Hare Majesteit fronste.

‘Sterke benen? Een spitse kin? Zulke vrouwen zijn vaak bazig. Die mening heb ik op grond van aanzienlijke persoonlijke ervaring gevormd, Hoogheid,’ vervolgde kanselier Bestoezjev met een gracieuze buiging. Achter in de kamer klonk onderdrukt gegiechel. De vrouw van de kanselier, die bekendstond om haar regelmatige woedeuitbarstingen, was met een spitse kin begiftigd.

Als een acteur die nadenkt over zijn volgende triomf, vervolgde Bestoezjev: ‘Ervaring waarover ik Uwe Hoogheid graag op een ander, geschikter moment zal vertellen.’

De keizerin wendde zich van hem af.

‘Ik heb besloten om prinses Sophie hier uit te nodigen,’ zei ze. ‘Met haar moeder. Niets officieels. De Anhalt-Zerbsts heb-

ben genoeg gunsten van mij ontvangen om hun dankbaarheid te tonen.'

Ik kon schouders zien zakken van opluchting. Hovelingen haastten zich om hun instemming te betuigen, om redenen aan te dragen waarom ze vonden dat de keizerin een uitstekende keus had gemaakt.

Ze was die dag heel vrolijk. De geborduurde rand van haar japon glansde en ik vroeg me af wie hem zou krijgen, want de keizerin droeg nooit twee keer dezelfde jurk.

Het portret van de kleine Duitse prinses met de enthousiaste glimlach werd opzijgezet. Keizerin Elisabeth strekte zich uit op de zitbank die de lakeien voor haar hadden gehaald en beval graaf Razoemovski te zingen. Terwijl hij aan de snaren van zijn favoriete bandoera plukte om die te stemmen, verried haar gezicht geen ongeduld. Ze gaf de grootvorst niet eens een uitbrander toen hij zijn duim in zijn mond stak om zijn tandvlees te onderzoeken. Hij had een week eerder alweer een rotte kies verloren.

Als kanselier Bestoezjev teleurgesteld was over de keizerlijke beslissing, liet hij dat niet merken. Ik zag hoe hij zich vooroverboog om iets in Elisabeths oor te fluisteren. Ze gaf hem speels een tikje met haar opgevouwen waaier. Hij nam haar hand in de zijne en kustte die. Langzaam, waarbij zijn lippen even boven haar vingertoppen bleven hangen.

Ik keek niet weg.

Ik was toen zestien, blozend en behendig, en reeds ontdaan van elke illusie, een van de talloze naamloze meisjes in het Keizerrijk van het Oosten. Knap genoeg om haar in het voorbijgaan in haar billen te knijpen of er een klapje op te geven, of geile woorden in haar oor te fluisteren. Ik wist dat een 'beschermeling van de Kroon' niet meer was dan een chique naam voor een bedelaar aan wiens geluk elk moment een eind kon komen.

Velen van ons, verweesd of verlaten, waren aan de voeten van de keizerin achtergelaten. Ze streden om een knikje van haar hoofd of een geamuseerd glimlachje. Om een kans, hoe gering ook, dat ze ons nog een blik waardig zou keuren. Dat ze iets aan ons kon hebben.

Graaf Razoemovski, een Oekraïense koorknaap die zijn tsarina ooit had betoverd met zijn geloken zwarte ogen en volle bariton, schraapte zijn keel. De keizer van de nacht, noemden we hem, de tolerantste van al Catharina's minnaars. De dikke gordijnen waren dicht, de kaarsen aangestoken. Elisabeths gezicht kreeg in het flakkerende licht een zilverachtige gloed en de kamer vulde zich met de troostende, klaaglijke klanken van haar favoriete *doema*.

*Als je een beter persoon vindt, zul je me vergeten;
als je een slechtere vindt, zullen je gedachten me terugbrengen.*

Mijn vader was een boekbinder. In Polen, waar hij vandaan kwam, was er niet genoeg werk voor hem, een jongeman met vrouw en kinderen en de ambitie om verder te komen in het leven.

We zouden naar Berlijn zijn gegaan, waar mijn vader ooit als leerling had gewerkt, als prins Kazimierz Czartoryski, kasteelheer van Vilnius, er niet was geweest, en mijn vader zijn eerste opdracht had gegeven. De prins was onder de indruk van mijn vaders werk en beloofde aan hem te denken. Hij hield woord. Toen keizerin Anna van Rusland kostbare oude boeken wilde laten restaureren, zei de prins: 'Ik weet daar de ideale man voor. Een ambachtsman die zeer elegant en verbeeldingsvol werk levert, gespecialiseerd in gulden sierdruk.'

Het was de lente van 1734. Ik was zeven jaar oud en mijn kleine broertje was net geboren.

'Zeg hem dat hij naar Sint-Petersburg moet komen,' zei de keizerin. 'Een goede man heeft hier altijd een toekomst.'

Een stad die is geboren uit de wil van één man, zo noemde mijn vader Sint-Petersburg. De nieuwe hoofdstad van Rusland was gebouwd in weerwil van de weerspannige golven van de Neva en het genadeloze duister van de noordse winters, vertelde hij me.

We kwamen aan per schip, in de herfst van 1734. Met maar drie van ons. Mijn kleine broertje was begraven op het kerkhof van Warschau. Weer een zoon die niet zou opgroeien om het

ambacht van zijn vader te leren en zijn vaders zaak over te nemen.

‘Dit is onze kans,’ vertelde papa ons, terwijl hij naar de vlakke streep land wees waarop ik door de ochtendmist onvaste vormen van gebouwen kon onderscheiden, alsof ze door een kinderhand waren getekend. Achter ons zag ik niets dan het schuimend kielzog van het schip.

‘Als God het wil,’ zei mama met zachte stem door de hoop. Een waarzegster in Warschau had mijn moeder voorspeld dat ze lang genoeg zou leven om haar dochter met een machtig man te zien trouwen. ‘Een edelman,’ had de vrouw gezegd, waarbij ze mama langdurig aankeek. Het lag allemaal verborgen in de kriskraslijntjes van mama’s handpalm: verlies dat zou komen en gaan, vreugde die na een lange reis zou stralen. Mijn vader keek misprijzend toen hij deze voorspellingen hoorde, maar mama was zo blij dat ze de vrouw een zilveren munt gaf.

Mijn moeder had adellijk bloed, hoewel haar familie te arm was om hun status eer aan te doen. ‘Een huis, een schuur, een paar koeien,’ placht mijn vader te zeggen, en dan lachte hij. ‘Je kon zien dat het geen boeren waren, want voordat je grootvader die paar hectaren van hem ging ploegen, trok hij zijn witte handschoenen aan en gespte hij zijn sabel om.’

Mijn vader sprak graag over de dag dat hij mijn moeder had verrast in de salon van een familielid, waar ze over een stuk kant gebogen zat, met een naald in haar hand. Hij was besteld om een paar oude boeken op te halen die gebonden moesten worden en mama was door haar moeder, een weduwe, naar dat familielid gestuurd in de hoop op betere vooruitzichten. Ze voelde zijn ogen op zich rusten, haperde en prikte zich in haar vinger. ‘Je maakte me aan het schrikken,’ riep ze uit en ze zoog aan het wondje.

Op dat moment werd hij verliefd.

Toen hij een paar dagen later terugkwam, gaf hij haar een boek dat hij zelf had gebonden. *La Princesse de Clèves*, vertelde mama ons, en ze plaagde hem lachend met zijn keuze, trots op haar verzorgde Frans. Het verhaal van een vrouw die verliefd is op een andere man? Een echtgenoot die zijn vrouw bespioneert?

Wat dacht je toen eigenlijk, vroeg ze vader dan.

Hij dacht niet. Hij was stapelverliefd. Hij wilde niemand anders dan haar.

‘Een slim meisje als jij zou geen kant moeten verstellen,’ had hij die dag gezegd.

Ze pakte het boek dat hij had meegebracht. Hij zag hoe eerbiedig ze de vergulde bladzijden opende. Hoe ze haar ogen opensperde om zijn knappe figuur, compact en licht gebouwd, en zijn bruine, vastberaden ogen in zich op te nemen. De zilveren knopen, die hij had gepoetst. De handen die wisten hoe ze een beduimd boek dat was aangevreten door schimmel een nieuw leven konden geven. Ze luisterde toen hij haar over Berlijn vertelde, waar hij zijn eerste miniatuurboeken had gezien en zijn eerste opera had gehoord.

‘De vrouw van een boekbinder,’ had mijn grootmoeder met een zucht gezegd toen mijn vader haar een paar weken later om de hand van mijn moeder kwam vragen. Mijn grootmoeder gaf niks om mijn vaders kennis, noch om zijn vaardigheden. Hij zat in de handel. Haar enige dochter ging neerwaarts in het leven. Om haar te verzoenen, vernoemden mijn ouders mij naar haar. Ze stierf voor mijn eerste verjaardag.

Barbara, of *Basiénka*, noemde mijn moeder mij. Een naam heeft in het Pools, net zoals in het Russisch, allerlei transformaties. Hij kan uitdijen of inkrimpen, officieel en streng of zacht en speels klinken. Zijn verschuivende vorm kan de drager ervan in een hulpeloos kind of een kordate vrouw veranderen. Een minnares of een dame, een vriend of een vijand.

In het Russisch werd ik *Varvara*.

Kort nadat we in Sint-Petersburg waren aangekomen, begon mijn vader voor de Keizerlijke Bibliotheek te werken. ‘De geschriften van wijze en geleerde mannen,’ noemde hij die. ‘De collectie van een groot vorst.’ Peter de Grote had tijdens zijn grand tour door Europa zo’n vijftienduizend boeken verzameld, waarvan een groot aantal nu ernstig behoefte had aan de vaardige handen van mijn vader.

Mijn moeder glom van trots. Haar moeder had het bij het ver-

keerde eind gehad. Ze had de juiste keus gemaakt met haar man. Wat in Polen onmogelijk was, zou hier in Rusland wel mogelijk zijn. Keizerin Anna had gezegd dat ze de nieuwe banden zodra ze klaar waren wilde zien, en mama zag mij in gedachten al aan het hof, waar ik de aandacht van een of andere edele trok.

‘Ze is nog maar een kind,’ sputterde mijn vader tegen.

‘Des te meer tijd voor jou om een reputatie op te bouwen,’ kaatste mijn moeder terug. Voor haar waren de beduimelde, beschimmelde banden uit de Keizerlijke Bibliotheek een belofte, een teken van toekomstige gunsten, zo welverdiend.

Tegen het einde van ons tweede jaar in Sint-Petersburg woon- den we in ons eigen huis. Het stond weliswaar op het Vasiljevski- eiland, met zijn sinds jaar en dag verlaten, dichtgeslibde kanalen, met zijn door struikgewas overwoekerde velden waar ’s nachts nog altijd wolven rondzwierven, maar het was een stuk beter dan wat we in Warschau hadden gehad.

Het huis was van hout maar wel ruim, met een kelder voor de werkplaats van mijn vader. Hij nam leerlingen aan. We hadden meiden en knechten, een kok, een rijtuig en een slee. Mijn moeder nam een leraar Frans en een leraar Duits voor mij in dienst, en daarna een dans- en etikettemeester die haar verzekerde dat hij ooit de nicht van gravin Vorontsova had lesgegeven. Als het zover was, wilde mama dat haar dochter klaar zou zijn voor een goed huwelijk.

Elke dag glipte ik zodra mijn lessen waren afgelopen de werk- plaats van mijn vader in. Vanaf een klein krukje in een hoek keek ik naar de trage, beraden bewegingen van papa’s handen als hij het juiste stuk leer uit de stapel naast de deur koos. ‘Het beste deel van een huid zit bij de ruggengraat,’ vertelde hij me dan. ‘De rest is minder egaal van kleur.’ Ik vond het heerlijk om te zien hoe hij het patroon voor de boekband op het leer plaatste, het wat bewoog om imperfecties te vermijden en het ten slotte uitsneed uit de zachtste delen van de huid.

Hij had me boeken laten zien die waren behandeld door min- dere ambachtslieden, boeken die hij nu moest repareren. ‘Dit had nooit mogen gebeuren,’ zei hij dan, terwijl hij hoofdschud-

dend wees naar plekken waar het bladgoud had losgelaten of dof was geworden door te veel hitte. Zijn geheimen waren simpel. De scherpte van een schilmes was veel belangrijker dan de kracht van zijn handen, vertelde hij me. Ik leerde net zoals zijn leerlingen dat je het leer alleen maar beschadigt als je kracht zet op een bot mes.

‘Zul je onthouden wat ik je leer, Barbara?’ vroeg hij zich af.

Ik beloofde het hem, terwijl ik de werkplaatsgeuren van azijn en roet en lijn inademde.

‘Ambitie hebben,’ noemde mijn moeder het. Zij was een praktisch mens. Haar dromen waren altijd geworteld in mogelijkheden. Had zij niet een uitzonderlijk begaafde echtgenoot? Keizerin Anna had hem nog niet ontvangen, maar was hij niet al eens door een vorstin van het hof naar het Winterpaleis ontboden?

Het was mama’s lievelingsverhaal. In een klein zolderkamertje in de hoogste regionen van het paleis had prinses Elisabeth mijn vader haar schat overhandigd: een beduimd gebedenboek met grote letters die haar ogen niet vermoeiden. ‘Een geschenk van iemand die mij dierbaar is,’ had ze hem verteld. ‘Ik weet niet eens of het wel hersteld kan worden.’

Mijn vader pakte het boek voorzichtig vast en aaide het gebasten leer van de kaft. Hij bestudeerde de robijnen en saffieren die samen een kruis vormden en was blij dat er geen ontbrak. Hij nam de losse bladzijden en versleten steken in zich op.

‘Ja,’ zei hij tegen prinses Elisabeth. ‘Dat kan.’

Ze bleef naar hem kijken.

‘Er zal nog geen greintje verloren gaan,’ beloofde hij de prinses en hij trok een zakdoek uit zijn borstzak waar hij het boek in wikkelde.

In de twee weken daarna poetste mijn vader alle edelstenen en zette ze weer vast, hij lijmdde de losse bladzijden in en verstevigde de broze kaften. Toen de laag vuil eraf was geveegd, bleek het leer vrijwel ongeschonden te zijn. Mooi kalfsleer, de kleur van roest, zei hij destijds, heeft maar een drupje olie nodig om eeuwig mee te gaan. Het was uiteindelijk het verguldsel van het gebedenboek dat het meest te lijden had gehad onder de tand des

tijds en het gebruik, maar edelsmeden was mijn vaders fort. Toen hij klaar was, kon niemand zien waar het oude patroon eindigde en het nieuwe begon.

Elisabeth nam haar gebedenboek in haar handen, bladerde erin, eerst nog voorzichtig, en was vol bewondering over de stevigheid. De dochter van Peter de Grote legde haar hand op papa's schouder en toonde hem de tranen van dankbaarheid die in haar ogen glommen.

Mama wees ons erop dat het eerder was gebeurd. Dien de tsaar goed, en je kunt opklimmen in de Russische rangentabel. Een gewone burger die promoveert naar de veertiende rang wordt een edelman. Hij is eerst lage adel, maar als hij de achtste rang bereikt, breidt zijn adellijke status zich uit naar zijn vrouw en kinderen.

‘En daarna?’ had ik gevraagd.

‘Een prinses aan het hof heeft altijd mooie en slimme meisjes nodig om haar te dienen, Barbara. Als je eenmaal in het Winterpaleis bent, is niets onmogelijk.’

De Keizerlijke Bibliotheek was gevestigd in de westelijke vleugel van de Kunstkamera, het museum van de tsaar, want Peter de Grote wilde niet alleen geleerde boeken tentoonstellen, maar ook zijn curiositeiten. Er waren kostbare edelstenen en fossielen, herbaria met planten uit de Nieuwe Wereld, en zijn collectie monsters: glazen potten met exemplaren van menselijke en dierlijke gedrochten, die ambtenaren van de tsaar op zijn bevel uit heel Rusland hadden aangevoerd.

‘Een museum is een tempel van kennis,’ vertelde mijn vader me, ‘een brandende lamp die zijn stralen de duisternis in stuurt, het bewijs van de oneindige verscheidenheid van het leven.’

Want Peter de Grote had een missie: de verlichting van zijn volk. Geen Boos Oog, geen vloek was in staat een gezonde foetus in een monster te veranderen, want, zoals de woorden van de tsaar op een wand van de Kunstkamera verkondigden: *Alleen de Schepper is de God van al wat leeft, niet de duivel.*

‘Een vervloekte plaats,’ noemden onze meiden het museum, en ze bekruisten zich elke keer dat ze langs de zware deuren van

de Kunstkamera liepen. Ze repten van kamers waarin ogen van de doden naar de levenden staarden, waar lichaamsdelen lagen te wachten op hun rechtmatige eigenaars, die deze – zo geloofden zij – zouden komen halen om ze een fatsoenlijke begrafenis te geven.

Jaar in, jaar uit ging mijn vader elke maandagochtend naar de Kunstkamera om de boeken uit te kiezen waar hij die week aan zou gaan werken. Als hij thuiskwam, roken zijn kleren naar schimmel en stof. De meiden lieten ze voor het wassen een hele nacht weken, en zeiden dat ze dan nog het water zwart kleurden. Ik zag ze zich bekruisen op de orthodoxe manier, een aanraking met drie vingers, de rechterschouder het eerst, voor ze mijn vaders kleren oppakten. ‘Het werk van de duivel,’ zeiden ze, ‘heeft nog nooit iets goeds gebracht.’

‘Ben je niet bang voor monsters?’ vroeg ik mijn vader een keer.

Papa antwoordde met zijn eigen vraag. ‘Hoe kan iets op deze aarde onnatuurlijk zijn, uitgesloten van de wetten van de schepping?’ Ik zag in zijn ogen een glimp van teleurstelling in mij.

‘Je zou nooit het woord “monster” moeten uitspreken, Barbara.’

Ik dacht over dit alles veel na. Dat doe ik nog steeds. Ik let op woorden die onze gedachten, ons lot vormgeven.

Een tong.

Een gazette.

Een keizerin.

Een spion.

Zes jaar nadat we in Sint-Petersburg waren aangekomen, stierf keizerin Anna, nadat ze de baby Ivan vi tot haar opvolger en haar Duitse minister Biron tot regent had benoemd. De paleiswachters waren het daar niet mee eens. Rusland kwam in de greep van konkelende buitenlanders, mopperden ze, die inpikten wat niet van hen was. Wat zou hun volgende stap zijn? Een aanval op het orthodoxe geloof? Het regentschap ging van Biron al snel over op de moeder van de baby, Anna Leopoldovna, maar de geruchten over buitenlandse meesters hielden niet op. Toen